

Cultuuroevers, oevers met een geschiedenis

Nederland en water zijn nauw met elkaar verbonden. Veel wateren en hun oevers vertellen nog zichtbaar een verhaal over de strijd tegen en het leven met water. Na landinrichtingen, grootschalige stedelijke uitbreidingen en andere modernisering van het landschap is de 'leesbaarheid' ervan echter flink afgenomen. De maatschappelijke belangstelling voor geschiedenis en cultuurhistorie is daarentegen groot. Waterbeheerders pakken dit in toenemende mate op. Een flink aantal steden nam het initiatief om gedempte historische havens, grachten en vaarten weer open te maken. En ook bij veel waterschappen staat het behoud van het historische erfgoed op de agenda. Verder groeit de belangstelling voor de identiteit van de eigen streek. Ondergetekenden denken dat het concept 'Cultuuroevers' die identiteit kan versterken. De komende jaren bieden opgaven voor onder meer natuurvriendelijke oevers, beekherstel, waterberging en (water)veiligheid mogelijkheden om met cultuurhistorie aan de slag te gaan. Maar hoe doe je dat? Hoe houden 'zachte' historische waarden stand tegenover 'harde' randvoorwaarden vanuit veiligheid, civiele techniek en ecologie?

Deze vragen waren voor Landschapsbeheer Nederland en Tauw aanleiding om op zoek te gaan naar een werkwijze om de cultuurwaarden en eigenheid van wateren, landschappen, steden en dorpen te betrekken in het oeverontwerp. Cultuurhistorie was een belangrijke wegwijzer bij die zoektocht. Zes provinciale stichtingen Landschapsbeheer, zes waterschappen en landschapsbureau GrondRR haakten aan en werkten samen aan het project Cultuuroevers. Aan de hand van een visie en stappenplan voor cultuuroevers vond in zes provincies een ontwerpatelier plaats, waarbij de oevers van een regionaal water(systeem) centraal stonden. De ervaringen hebben de visie Cultuuroevers en het stappenplan aangevuld en aangescherpt tot de producten die op 4 maart jl. zijn gepresenteerd op het symposium Cultuuroevers in Ede.

Een cultuuroever is een oever waarin de cultuurhistorische betekenis afleesbaar is. Soms is dat direct zichtbaar in de vorm van een jaagpad langs een trekvaart. Maar soms resteren alleen wat leestekens en is hulp van een historicus of gebiedskenner nodig om het verhaal in beeld te krijgen. Maar een cultuuroever is eigenlijk geen type oever, zoals de natuurvriendelijke oever. Je kunt er geen blauwdrukken of voorbeeldprofielen van tekenen. De cultuuroever is vooral een benaderingswijze om 'het verhaal van het water' mee te nemen in ontwerpprocessen. Mogelijkheden tot de aanleg van cultuuroevers zijn er niet alleen bij historische stadsgrachten of waterlinies. Turfvaarten, voormalige kreken, weteringen, slotenpatronen en zelfs singels in bebouwd gebied hebben alle een verhaal en een cultuurhistorische betekenis. Het kan zijn dat er nu weinig of niets zichtbaars op dat verhaal wijst. Oude kaarten, boeken en verhalen zijn

dan de bronnen van de geschiedenis van het water en zijn oevers. De cultuuroever kan een natuurvriendelijke oever zijn, maar wel één die specifiek is voor de cultuurhistorische context van de betreffende omgeving.

Bij het werken aan cultuuroevers gaan we op zoek naar de verhalen van het water en de oevers. Een deel hiervan is collectief: de geschiedenis. Een andere deel is persoonlijk: wat je er beleefd hebt kleurt de wijze waarop je de oever beleeft. Het werken hiermee kan lastig en onwennig zijn. Het vraagt om lef: er moeten keuzes worden gemaakt over de omgang met subjectieve gegevens.

Werken met een ruime blik

Veel verhalen van het water en hun oevers krijgen pas betekenis in samenhang met de directe omgeving. De oever vertelt - als deel van een geheel - in één oogopslag het verhaal van het water in het landschap of

Oever met een jaagpad (Vlaardingse Trekvaart).

Een voorbeeld van een bijzonder object aan de oever.

De oevers van It Ges in Opperhuizen.

roept vragen op om naar het verhaal op zoek te gaan. Juist die samenhang tussen oever en de directe omgeving geeft betekenis. Denk bijvoorbeeld aan de oevers van de Amsterdamse grachten of die van de Weerribben. Op zich zijn de oevers daar niet bijzonder, maar in samenhang met de directe omgeving vertellen de oevers een verhaal over stad of het landschap.

Voor het werken aan cultuuroevers onderscheiden we (elkaar mogelijk aanvullende) strategieën om met deze structuren om te gaan:

- behoud of herstel van een waardevol element, structuur of systeem;
- het geven van een nieuwe betekenis. Vaak is de historische aanleiding voor een oever(structuur) vervallen of doorontwikkeld. Een nieuwe functie kan de historische situatie weer een impuls geven.

Cultuuroever als nieuwe jas, die wel vermaakt moet worden.

Als variant hierop kan een historische situatie als inspiratie dienen voor nieuwe ontwikkelingen. Daarbij dient zich de mogelijkheid aan om een ruimtelijke ontwikkeling te inspireren op cultuuroevers, zonder dat die oevers in hun oude verschijningsvorm per definitie worden gebruikt of bewaard. In een nieuwe wijk kan het stratenpatroon bijvoorbeeld worden gebaseerd op het slotenpatroon.

- Ten slotte kan ervoor gekozen worden om geen aandacht te besteden aan de cultuurhistorie. Zo lang deze keuze gebaseerd is op onderzoek en in ieder geval wel getracht is de cultuurhistorie mee te nemen, kan dit gerechtvaardigd zijn.

Werken aan cultuuroevers kan op verschillende schaalniveaus. Hoe groter het

schaalniveau, des te groter de mogelijkheden voor integrale oplossingen en ook des te complexer de opgave. Het meest concreet is het werken aan bijzondere elementen - een botenhuis, een rolpaal langs een jaagpad, een (voormalig) brugwachtershuis, een oud schipperscafé - of aan een oevertraject.

Waterstructuren en hun oevers bepalen vaak in belangrijke mate het karakter van het landschap en hangen soms samen met recreatieve -, groen- en verkeersstructuren. Denk hierbij aan het slagenlandschap of petgatenstructuren in laagveengebieden. Waar de samenhang door ingrepen in het verleden voor een belangrijk deel is weggefallen, zijn er mogelijkheden voor herstel waarbij het verhaal van de waterstructuur een prominente rol kan spelen.

Veel landschappen zijn ontstaan door de dynamiek van het watersysteem en de reactie van de mens hierop. Neem bijvoorbeeld het rivierenlandschap met zijn bedijkte rivieroevers, waar de dynamiek van het water zorgde voor wielen, strangen, stroomruggen en kommen. Werken aan een watersysteem in het kader van waterberging of ecologisch herstel kan een motor zijn om met het landschap als geheel aan de slag te gaan en de (historische) dynamiek van het water hierbij te gebruiken. Cultuuroevers vormen dan een deel van een systeem, zoals het voorbeeld van de Essche stroom laat zien.

Voorbeeld Essche stroom

Waterschap De Dommel werkt aan de hermeandering van de Essche Stroom, vanaf Oisterwijk tot Sint-Michielsgestel. In het gebied De Ruiting spelen naast hermeandering, realisatie van een natte natuurparel, waterberging en een ecologische verbindingzone en realisatie van de robuuste verbinding. De gemeente ziet in dit gebied mogelijkheden voor de bouw van één van haar zogeheten recreatieve poorten en een bewoner wil een nieuw landgoed ontwikkelen.

In een studie zijn de vele historische functies van de Essche stroom en directe omgeving (van visvijvers en papierindustrie tot verdedigingswerken) in beeld gebracht. Met vertegenwoordigers van het buurtschap De Ruiting, Waterschap De Dommel, het Brabants Landschap, Landschapsbeheer en landschapsarchitecten zijn ontwerpen gemaakt voor het watersysteem in samenwerking met het landschap. Elementen die hierbij een rol spelen, zijn zuiveringsmoerassen van het water, omgrachte hoeses, doorstroming van een visvijver, het herkenbaar maken van een vroegere oversteekplaats door een nat gebied, het herkenbaar houden van de ontginningsstructuur, het herstellen van een landweer en het aanbrengen van een lint van poelen. De ontwerpen worden getoetst aan de doelstellingen en randvoorwaarden van de beleidsopgaven.

Daarna is naar één ontwerp toegewerkt, dat de basis legt voor nieuwe ontwikkelingen in het gebied, waarbij cultuurhistorie een prominente plaats inneemt.

De structuur van oevers, vaarten en bruggen zijn karakteristiek voor Giethoorn.

Ervaringen met cultuuroevers

Bij het werken aan cultuuroevers gaat het om zorgvuldig kijken naar de plek, ruimer kijken dan je plangebied waardoor de samenhang in beeld komt, luisteren naar de verhalen van streekbewoners, zorgvuldig communiceren en detailleren, etc. Zorgvuldig werken is een voorwaarde voor kwaliteit.

Veelvuldig is de vraag gesteld: wat kost dat nou, zo'n cultuuroever? Is dat niet veel duurder dan een standaard oever? Het beste antwoord hierop werd tijdens het symposium op 4 maart gegeven door dijkgraaf Patrick Poelmann van Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden. Hij nam namens de waterschappen het eerste exemplaar van het stappenplan in ontvangst. In zijn reactie zei hij twee belangwekkende dingen. Ten eerste zijn cultuuroevers voor hem vooral een houding: je moet het willen. Geld speelt daar helemaal geen rol in. Ten tweede is hij van mening dat zorg voor cultuurhistorie en landschap tot de kerntaken van een waterschap behoort. Wij zijn ook van mening dat voor een goed plan geld beschikbaar is. Door het meenemen van verhalen en historie van de plek ontstaat een beter plan. De verhalen geven betekenis aan de plek en aan betekenis willen we wel geld uitgeven. Denk aan een trouwerij of auto.

Een cultuuroever legt verbinding met de emotionele kant van het water. Juist hiermee kun je mensen betrekken bij de planvorming. De kans op het ontstaan van draagvlak neemt hierdoor toe. En draagvlak kan het planproces aanzienlijk versnellen en dus geld besparen. De verhalen van het water en de oever overschrijden meestal de eigendoms-grenzen van het waterschap. Zoek daarom naar samenwerking met andere grond-eigenaren.

De komende jaren staan tal van aanpas-singen van het watersysteem en ruimtelijke opgaven gepland. Het rapport 'Cultuuroevers - oevers van betekenis' en het bijbehorende stappenplan bieden handvatten om meer betekenis te geven aan de oever en het watersysteem.

Pim de Kwaadsteniet (Tauw)
Edwin Raap (Landschapsbeheer Nederland)
Vincent Grond (GrondRR
landschaparchitect)

Het stappenplan cultuuroevers en het rapport Cultuuroevers - oevers van betekenis zijn te lezen op internet: www.landschapsbeheer.nl.

Website H₂O nog actueler

De website van vakblad H₂O is beduidend actueler geworden. Elke werkdag is op www.vakbladh2o.nl voortaan het laatste nieuws uit de waterwereld te vinden. Nieuw is ook dat bezoekers zich niet meer hoeven te registreren om de volledige berichten te kunnen lezen.

Op de internetpagina staat bovendien een overzicht van de belangrijkste informatie uit het laatst verschenen nummer van de papieren H₂O, een prikkelende stelling waarop bezoekers kunnen reageren en een vacature-overzicht.

Abonnees van H₂O kunnen verder het archief raadplegen. Daarin staan alle artikelen die in het tijdschrift verschenen sinds 1998. Van de artikelen die vanaf september 2006 zijn gepubliceerd, zijn pdf-bestanden beschikbaar.